

— ne zamerite, prof. Klaičeva — se nikakor ne morem strinjati z vašo oznako, češ da je ta govor pisan »hladno«, »preračunano«, »skoraj sovražno do Celjanov«, da naj bi ga bil napisal človek, ki da so ga navdajali občutki sovražstva do Celjanov. Zdaj, ko me že priganja odmerjeni čas, ne morem reči drugega, kakor da je treba Rotovo oracijo samo prebrati, pa ne bo mogoče iz nje razbrati nikakršnega animoznega stališča do Celjanov — ampak ravno nasprotno! Kot dokument pa se mi zdi Rotov nagrobni govor pomemben iz naslednjega razloga: prof. Klaičeva sama pravi v svoji študiji, da se govornik obrača na »častite očete in zlahodne gospode«. Ti so zdaj kot ladja, ki jo nosi po morju, ne vedo, kaj bo z njimi itd. Prvi del govora je ubran trenetno, objokuje pokojnega Ulrika, drugi del je posvečen konsolaciji, tolažbi svojcev in podložnikov. Prof. Klaičeva pravi, da je zgoraj navedena formulacija »častiti očete in zlahadni gospodje« dokaj široka, da je lahko obsegala »vse in nikogar«. Točno — in prav to se mi zdi pomembno: ravno iz te formulacije vidim, da se Rot, avtor nagrobnega govora, postavlja na stališče Celjanov, na stališče na novo nastajajoče deželne tvorbe, ki je s smrtjo Ulrika II. faktično izgubila absolutno vsak temelj nadaljnjega obstoja.

Bruno Hartman:

Snov o Celjskih je bila za slovensko literaturo, predvsem dramsko, izredno plodovito uporabljena. Doslej je bilo evidentiranih 26 dramskih del, ki jo imajo za gradivo; poslednje je igra Matjaža Kmecla Friderik z Veroniko ali Danes grof Celjski in nikdar več. Že samo število teh del nam pove, kako je bila ta snov v slovenski dramatik predirna. Zastavlja se vprašanje, zakaj je bilo temu tako. Ali je bila snov, sta bili motivika in tematika, ki so mikale slovenske pisatelje, ali pa je bilo v tej dramatik še kaj drugega, kar je nagovarjalo slovenski avditorij, slovensko skupnost, da sta se ji na moč odzivala?

Dramatika o Celjskih se je na Slovenskem pojavila v začetku 19. stoletja. Ulrik, grof Celjski, prva slovenska izvirna drama, je nastala leta 1817. Napisal jo je Matija Schneider iz Podklostra na Koroškem. Delo nam sicer ni ohranjeno, poznamo pa ga posredno iz članka V. A. Globočnika, ki je v praškem časniku Politik leta 1888 objavil obširen posnetek vsebine rokopisne igre. Očitno odseva duha dobe, ko se je pri nas z zamudo začela javljati romantika.

V evropskem okviru se je motivna situacija Celjana Friderika in Veronike — ljubezen med stanovsko neenakima, mladim plemičem in preprostim dekletom, katero pokonča plemičev oče zaradi višjih političnih namenov — učvrstila na dveh koncih: na Portugalskem v zgodbi o Inés de Castro, v Nemčiji pa o Augsburgi Agnes Bernauer. Zgodba o Inés de Castro se je s Portugalskega zanesla daleč po zahodni Evropi, na Nemškem pa je bila zgodba o Agnes Bernauer s sorodno tematiko tako vkoreninjena, da óne ni spodbopala. Podobna tematika zaljubljenecv Friderika in Veronike in snov o Celjskih grofih pa sta zaživela na relativno majhnem ozemlju, na Slovenskem, Hrvaškem in na Nemškem Štajerskem. Tu bi opozoril, da Slovenci še nismo dovolj raziskali plodovitosti te snovi v madžarski literaturi. Naj omenim le prvi del trilogije Mihelya Vörösmartyja iz leta 1844 »Czillei és a Hunyadiak« in opero Ferenc Erkelja iz istega leta »Hunyadi Laszlo« po Vörösmartyjevi drami; madžarska operna gledališča jo igrajo še dandanes.

Slovenci smo dramsko izrabljali dva motiva o Celjskih. Prvi zajema odnose med očetom grofom Hermanom, sinom Friderikom in Veroniko, drugi pa odnos med grofom Ulrikom in Mlinarjevim Janezom. Dasiravno sta precej vsaksebi, veže ju le snov o Celjskih, pa sta vendarle vsak zase izjemno odmevala med slovenskimi množicami.

Motiv Mlinarjevega Janeza je danes manj znan. Zajet je v zgodbi o sinu teharškega župana, ki je z vaškimi fanti ponoči zvijačno ujel grofa Ulrika, ki je lazil za vaškimi dekleti. Za odkupnino je moral grof Teharčanom podeliti plemstvo. V bistvu gre za motiv prevaranega in izplačanega gospoda; ta motiv pa je med osvobajanjem slovenskih kmečkih množic od plemiške gospode odigral močno mobilizacijsko vlogo, v glavnem v pokrajini okrog Teharij gor do Konjic, v Savinjski dolini in v Posavju. Samozavest kmečkih množic je dramatika s tem motivom in v izvedbi podeželskih odrov krepila med vojnama, zapoznalo pa celo po vojni.

Motiv o Hermanu, Frideriku in Veroniki je v razgibani snovi dobival v različnih obdobjih slovenske zgodovine različen politični in socialni tretma. Predvsem so se nam vtisnili v zavest štiri dela slovenske dramatike s to snovjo: Jurčičeva in Zupančičeva Veronika Deseniška, Novačanov Herman Celjski in tem idejno nasprotni Kreftovi Celjski grofje. Ne da bi se spuščal v daljše analize, ugotavljam, da je snov o Celjskih večinoma rabila za izpovedovanje slovenske (jugoslovanske) nacionalne misli, medtem ko je Bratko Kreft z njeno marksistično interpretacijo razdril meščanski mit o slovenstvu Celjskih.

Kako živa je bila na slovenskih odrih dramatika o Celjskih in z njimi slovenski mit o njih, je mogoče ilustrirati s podatkom, da je bilo novo deželno gledališče v Ljubljani leta 1892 slovesno odprto z Jurčičevo tragedijo o Veroniki Deseniški v pri-

redbi Ignacija Borštnika in da so takoj za njo odigrali v tem gledališču krstno predstavo prve slovenske romantične opere Teharski plemiči dr. Benjamina Ipavca. Župančičeva Veronika Deseniška pa je svojo premiero na poklicnem odru z vsem sijajem in pompom doživela 1. decembra 1924, torej na praznik zedinjenja, na državni praznik Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. Anahronistično je bilo po osvoboditvi praznovanje praznika republike z dramatizacijo Mlinarjevega Janeza.

Oba motiva iz snovi o Celjskih sta odigrala v slovenski dramatiki in v slovenskem gledališču resnično veliko vlogo; motiv Mlinarjevega Janeza na široki, rekel bi, demokratični, plebejski osnovi, motiv o Hermanu, Frideriku in Veroniki pa na ravni že razvitejše in razredno diferencirane slovenske družbe.

Po drugi vojni se je demitizacija Celjskih v slovenski dramatiki nadaljevala. Poslednji člen v tej verigi je igra Matjaža Kmecla Friderik z Veroniko, kjer je iz snovi o Celjskih ostal le motivni trikotnik ljubezni (spolnosti), smrti in zvestobe, historični okvir za izpovedovanje stisk sodobnega sveta.

Snov o Celjskih je bila tedaj preigrana po široki klaviaturi možnih interpretacij: od prve, Schneiderjeve, ki romantično prikazuje prešuštnega grofa, ki zapelje bobnarjevo ženo (motiv je obdelal tudi Prešeren), pa do poslednje, Kmeclove, ki se je odpravila na iskanje najglobljih vsebin motivike tega bogatega snovnega kompleksa.

Ferdo Gestrin:

Samo mimogrede bi načel problem, koliko je morda vendarle bila neka zavest o Celjanih med ljudstvom tista, ki je vzbudila umetnike. Zakaj to vprašujem? Ob študiju piranskih arhivov sem zapazil precejšen odmev Celjanov v mestu. Kako? Pojavlja se relativno mnogo več imen Herman, Ulrik. Pojavljajo se v mestu v manjšem številu ljudje iz Bosne, iz Krupe, ki je postala celjska, in se označujejo v virih (ali po lastni izjavi ali po opredelitvi pisarja), da so ex partibus Illyrie. Menim torej, da je bil med ljudmi nek širši odmev, saj govori tudi celjski kronist, kako je ljudstvo jokalo ob smrti zadnjega Celjana. Ali je mogla biti tradicija tista, ki je sprožila motiviko v literarnih delih?

Emilijan Cevc:

Vprašanje, katerega naj se tule dotaknem, je v dosedanjih raziskavah komaj načeto, še zdaleč pa ne zadovoljivo osvetljeno; njegovo kompleksnost v teh kratkih minutah lahko komaj nakažem. To je poglavje o razmerju Celjskih grofov do likovne umetnosti, o njihovem mecenstvu, želji po dvornem sijaju in opremljenosti njihovih ustanov. Nadrobnejše raziskovanje, povezano s pretresom spomenikov in pisanih virov, bi po vsej verjetnosti dalo lepo žetev. Seveda ne smemo na celjsko umetnostno prizadevanost in mecenstvo gledati samo kot na nasledek njihove posebne kulturne volje. V mnogočem je ta dejavnost povezana s političnim ozadjem, s tekmovanjem z drugimi velikaši in ne nazadnje s habsburškim dvorom, pa naj gre za profano ali za cerkveno umetnost. Seveda je pri zadnji odločala tudi želja, da bi se z njo odkupili pri Bogu za grehe in da bi si pridobili naklonjenost Cerkve. Takoj pa naj poudarim neko resnico, ki daje Celjanom kar simpatično podobo: res so bili grabežljivci, kopicili so si bogastvo, posest in oblast in denar — ne moremo pa jim očitati skoposti. V tem so bili živo nasprotje svojega najhujšega tekmeca in zoprnika, Habsburžana Friderika III. Ta je bil namreč tako skop, da je »podarjal« cerkvam oltarje, ki jih je preprosto vzel kakšni drugi cerkvi, in bil za umetnost skoraj docela gluha (pač pa je strastno zbiral drage kamne). Za Celjane pa vse kaže, da so tudi za likovno umetnost — za arhitekturo, kiparstvo in slikarstvo — tolikanj poskrbeli, da je v trenutku, ko so izumrli, za nekaj časa kar uplahnila tista kvaliteta, ki je okoli leta 1400 in v prvi polovici 15. stoletja odlikovala južnoštajersko ozemlje. Tedaj so nastajali spomeniki, kot je npr. celjska Marijina kapela ali cerkev na Ptujski gori. Na žalost so pisani viri o umetnostnih ambicijah Celjanov dokaj skopi; tudi o kartuziji Pleterje, ponosni ustanovi Hermana II. nam po umetnostnozgodovinski strani ničesar ne povedo. Grofje so imeli sicer svojega kronista, minoritskega brata, a njegovo pripovedovanje v »Celjski kroniki« je suhoparno in brez širše kulturne razgledanosti. Kaj vse bi vedel povedati kakšen kronist takega kova, kot je bil, recimo, za burgundski dvor Georges Chastellain?

Prvič ujamemo Celjane v umetnostnozgodovinsko mrežo otipljiveje ob zakristijskem portalu celjske Marijine (minoritske) cerkve. Ta stavba v današnji skromni obliki kajpak niti zdaleč ne dosega nekdanje gotske podobe, saj celo renesančno izobrazeni Paolo Santonino trdi, da je bila čudovito zidana. Da so Celjski grofje zanj še prav posebno poskrbeli, je razumljivo, saj je bila v njej tudi njihova družinska grobnica. Ze omenjeni portal ima močan družinski naglas: na reliefu šilastoločnega timpanona sta upodobljena dva pred Marijo na prestolu klečeča plemiča, v katerih slutimo vsaj delno nakazan portreten značaj. Verjetno gre za podobi Hermana I. in Hermana II. Relief je zelo pomemben spomenik gotske plastike iz časa okoli 1370—1380 in je verjetno svoje dni nakazoval vhod v samo celjsko grobnico.